

Juhendaja arvamus

Viktors Dāboliņš, *The Rise of Riga schillings (1582–1621)* (Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2023), 312 lk, ISBN: 978-9916-27-302-9

12. septembril 2023 kaitses Tartu Ülikooli senati saalis Viktors Dāboliņš ajaloo erialal doktoriväitekirja “The Rise of Riga schillings (1582–1621)”. Juhendajad: kaasprofessor Enn Küng ning vanemteadur Ivar Leimus (Tallinna Ülikool). Oponendid: professor Jürgen Heyde (Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe) ning professor Borys Paszkiewicz (Institute of Archaeology, University of Wrocław)

“Riia killingi tõus (1582–1621)” – nii kõlab eesti keeles Viktors Dāboliņši doktoriväitekirja pealkiri. Väitekirja juhendasid dr Enn Küng Tartu Ülikoolist ja dr Ivar Leimus Eesti Ajaloomuuseumist, oponeerimise vastutusrikast koormat kandsid professor dr Jürgen Heyde Leibnizi Ida-Euroopa Ajaloo ja Kultuuri Instituudist ning professor dr Borys Paszkiewicz Wrocławis Ülikoolist.

Dissertatsioon kaitsi edukalt 12. septembril 2023 Tartu Ülikooli senati soliidses saalis ja pärast enam kui kolmandiksajandi pikkust pausi lisandus vana hea Liivimaa numismaatikute sekka taas üks teaduste doktor (eelmine mündiajaloo-alane väitekirja kaitsi 1989. aastal Tallinnas Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudi juures).

Asjasse pühendamatu võib mõelda, et töö teema on ahtake nii oma ainese kui ka ajaliste raamide poolest. Tõepoolest, numismaatikavõhikud ei tõsta määratlus “Riia killing” kõrvu kikki. Parimal juhul meenub selles seoses sõnapaar mingisugusest rahvalaulust. Kui aga teada, et tegemist on Liivimaa omaaegse kõige levinuma peenrahaga, siis võib õlgu kehitada ka paadunud mündihuviline.¹ Mida seal ikka uurida, kõik killingid on kataloogides ammu kirjas. Ja miks kõigest vaevu 40 aastat? Neidsamu mündikesi löödi Riias edasi ju veel kaua, suisa 1665. aastani.

Ent miski pole niisugune, nagu tundub esmapilgul. Kõigepealt töös käsitlemist leidnud aastatest – see on Poola aeg Riias. Linn alistus Poola kuningale Stefan Bátoryle küll 1581. aastal, kuid alistumisleping ratifitseeriti ja müntimisega tehti Riias uute võimude all algust aasta hiljem.

Keskaegse Liivimaa ning hilisema Eesti- ja Liivimaa kubermangu mündiajalugu on uuritud kohati üsna põhjalikult ja niihästi ordu- ja piiskoppide

¹ Uuematest olgu nimetatud Gunnar Haljak, *Livonian coins, XIII–XVIII century. Part II: Kingdoms. Livonian coins from XVI–XVIII century* (Tallinn: Haljak Coin Auction; Tallinna Raamatutrükikoda, 2011).

kui ka Rootsi aja kohta leidub mitmeid olulisi käsitlusi.² Kuid just Poola aeg, mis ka muus osas pole olnud Läti ega Eesti ajaloolaste lemmikperiood (erandiks on vaid Enn Tarveli tööd³) oli seni jäänud vaeslapse ossa. Seda täitsid küll Poola numismaatikute rohkem või vähem akadeemilised uurimused, kuid need põhinesid valdavalt puht-numismaatilistel allikatel: müntidel ja mündileidudel. Ja millele muule need saidki tugineda, kui Riia mündindust kajastavad kirjalikud allikad asuvad valdavalt Läti Riiklikus Ajalooarhiivis⁴.

Siit väitekirja esimene ja väga oluline saavutus. Viktors Dāboliņš selgitas välja, töötas läbi ja tõi teaduskäibesse massiliselt seni teadmata ja kasutamata allikaid: linna rahapaja dokumentatsiooni (mündiraamatuid), müntmeistrite kirjavahetust, mündiküsimuste arutelusid, keskvoimude otsuseid ja palju muud. Ajaloolased, kes on 16. sajandi lõpu – 17. sajandi alguse kirja ja keelega kokku puutunud, teavad, et sellest tihnikust kriimustusteta läbi murda pole sugugi lihtne. Ja ometi on värske doktor selle, uurijale nii hädavajaliku käsitööoskuse veenval tasemel omandanud ning just kirjalikele allikatele rajanud suure osa oma töös esitatud järeldustest.

See ei tähenda, nagu oleksid mündid ise tähelepanuta jäänud. Võrdlevanalüütilise pilguga on käsitletud selle perioodi Riia killingite esinemist niihästi Läti ja Eesti kui ka naabermaade Leedu, Poola ja Ukraina aaretes. Killingite endi parameetreid (kaalu, läbimõõtu) ja nende muutumist ajas on vaadeldud Riia Ajaloo- ja Laevandusmuuseumi killingite ulatusliku (üle 700 mündi) kollektsiooni põhjal. Ja ehkki pealkirjas rõhutatakse ainukese nimiväärtusena killingeid, siis tegelikult käsitletakse väitekirjas ka teisi Riias valmistatud nominaale: kolmekrossiseid ja dreipölkereid. Neid lihtsalt valmistati vaadeldud ja allikatega hästi kaetud ajajärgul oluliselt vähem ja harvemini. Teiseks – neil polnud killingitega ligilähedaseltki võrreldavat mõju.

Oma väitekirjaga uuris doktorant nelja peamist probleemi:

kui palju Riia killingeid vaadeldaval ajal löödi (see on ühtlasi keskne küsimus, sest siit tuleneb kõik ülejäänud);

² Näiteks Ivar Leimus, Mauri Kiudsoo, Gunnar Haljak, *Sestertsist sendini. 2000 aastat raha Eestis* (Tallinn: Äripäev, 2018); Aleksandrs Platbārzdīs, *Die königlich schwedische Münze in Livland. Das Münzwesen 1621–1710* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1968); Renāte Ceplīte, “Laikā no 1621. līdz 1701. gadam Rīgā kaltā sīknauda un tās apgrozība”, *Numismātika. Latvijas PSR vēstures muzejs. Raksti* (Rīga: Zinātne, 1968), 111–150.

³ Enn Tarvel, *Fol'vark, pan i poddannī: agrarnīe otnosheniya v pol'skikh vladenyakh na territorii Yuzhnoī Ēstonii v kontse XVI – nachale XVII v.* (Tallinn: Akademiya nauk Ēstonskoī SSR, 1964), eesti keeles Enn Tarvel, Valge kotka tiiva all: Poola võim eestlaste maal 16.–17. sajandil (Tallinn: Varrak, 2024).

⁴ Latvijas Valsts vēstures arhīvs, kuulub formaalselt Läti Rahvusarhiivi koosseisu.

kui palju neid sattus ringlusse väljaspool Liivimaa piire;

mis soodustas Riia killingite pretsedenditult laia levikut (teadmiseks lugejale: need täitsid valdava osa ka Liivimaa lõunapoolsete naabermaade igapäevasest rahakäibest);

kuidas arenes Riia rahapaja Poola ajal.

Et leida esitatud küsimustele vastuseid, oli hädavajalik kõigepealt tunda samaaegset monetaarset arengut Poola-Leedu ühisriigis, sest 1581. aastal sai Liivimaast koos Riiaga selle põhjapoolseim osa. Nüüd avanes Riiale ka Euroopa mastaabis erakordselt laialdane rahaturg, kus ringlev mündisoriment oli reguleeritud keskvõimu tasemel.

Mõistagi ei seisnud ka Rzeczpospolita mündindus paigal. 16. sajandi lõpukümnendel oli riigi majanduslik olukord hea, raha stabiilne ja Riia rahapaja toodang veel suhteliselt tagasihoidlik. Kuid pikkamisi hakkas mõju avaldama hõbeda hinna (taalri kursi) tõus, mille tagajärjel hakkas raha riigist välja voolama. 1601. aastal suleti Poolas kuninglikud rahapajad. Vastavalt oma aja rahateoreetilisele mõtlemisele piirati madalaproovilise vahetusraha valmistamist. See süvendas mündipuudust veelgi. Kogu Poola-Leedu 17. sajandi alguse rahaajalugu on tegelikult võitlus hõbeda hinna tõusu ja sellest põhjustatud inflatsiooniga.

Riia ei saanud ega tohtinudki mingit omapäist mündipoliitikat ajada, vaid pidi juhinduma keskvõimu ettekirjutustest. Ent erinevalt paljudest teistest riigi müntlatest jätkas linn killingite verimist ja naabrid tarbisid neid isukalt. Näib, et algul riialased avanenud võimalust ei mõistnud, sest aastail 1582–92 vermiti keskmiselt alla miljoni killingi aastas. Kuid järgmisel perioodil (1593–1608) löödi neid juba viis miljonit, seejärel (1609–14) üle üheksa miljoni ja viimaks (1615–21) ligi 26,5 miljonit münti aastas. Kokku toodeti aastail 1598–1621 Riias ligi 300 miljonit killingit! Sellega kaasnes ühelt poolt nende kaalu ja hõbedasisalduse langus (mis aga ei ületanud riigi teiste rahapajade vastavaid näitajaid), teisalt aga, ja eriti viimasel perioodil, pöörane tulukus. Viimase seitsme aastaga, millest 1621. aasta jäi poolikuks (Gustav II Adolf vallutas linna), teenis Riia oma rahapajast üle 181 000 taalri.

Sealjuures ei näi 17. sajandi alguses Liivimaad tabanud poliitilised ega majanduslikud kataklüsmid (Rootsi-Poola sõda, suur näljahäda) olevat rahapaja tootlikkust vähimalgi määral mõjutanud. Küll mõjutasid need Riia killingite liikumistakti Liivimaalt välja, mis vaadeldaval ajal oli sellest hoolimata massiline. Mündiaarete andmetel moodustasid Riia mündid kuni aastani 1601 Poolas ja Ukrainas 71,5%, Leedus koguni 95,4% kõikidest

ringelnud killingitest. Seejärel nende osakaal küll mõnevõrra langes, kuid see ei tähenda maksimumarvude kahanemist. Aastail 1602–22 oli Riia killingite osakaal Leedus 84%, Poolas ja Ukrainas 58%. See näitab nende tohutut mõju kogu Rzeczpospolita rahamajandusele.

Seejuures ei olnud killingite levik kodu- ja välismaal ühtlane, vaid lubab taas eristada nelja ajajärku. Kuni 1601. aastani levisid mündid raja taha suhteliselt rahulikult. Seejärel, aastail 1601–15 toimus nende massiline väljavedu eeskätt Leetu, vähem Poola. Perioodil 1615–21 saavutas killingite ekspansioon oma tipu, kuid ühtlasi hakkasid mündid naasma taas koduturule. Ja viimaks, Rootsi vallutusele vahetult järgnenud aastail 1621–29 langes Poola-aegsete killingite eksport drastiliselt. Samal ajal sadestusid need arvukalt Läti ja Eesti aaretesse.

Riia killingite edu taga näeb doktor Dāboliņš eeskätt seda, et linna magistraat ja müntmeistrid suutsid koostöös hankida hõbedat ka rasketes oludes. Kogu perioodi jooksul oli rahapaja suletud vaid korra, 1621. aastal, kui linna vallutasid rootslased. Ühtlasi suudeti suhteliselt edukalt käibest kõrvale tõrjuda välismaine halb raha ning kurssidega osavalt manipuleerides suurendada müntla sissetulekuid. Lisaks oli Riia killingite edu taga raske olukord teistes läheduses asunud rahapajades, mis kannatasid hõbedapuuduse ja kiire inflatsiooni käes ning suutsid tegutseda vaid ajuti ja väikestes mahtudes. Samal ajal suhtles Riia müntmeister tihedalt oma Vilniuse ametivennaga. See asjaolu võimaldas tal jooksvalt jälgida mündiasju Leedus ja kohendada Riia mündipoliitikat vastavalt sealsetele muutustele, mis Riia jaoks olid poliitiliselt mõõtuandvad.

Riia rahapaja oli oma aja kohta eesrindliku tehnoloogiaga varustatud ettevõtte, mille tõhusus ületas kümneid kordi käsitööl põhinevate rahapajade oma. Aastail 1598–1621 töödeldi siin ainuüksi killingiteks 43 tonni hõbedat ja 237 tonni vaske. Lisades siia kaks ülejäänud peamist nimiväärtust, 3-krossised ja dreipõlkerid (1,5 krossi), tohiks müntimisel arvestada koguni kuni 70 tonni hõbedat ja 300 tonni vasega. See teeb Riia müntlast tõenäoliselt suurima eelindustriaalse ettevõtte Liivimaal.

Käesolev tutvustus suudab edasi anda vaid kõige üldisemad dissertatsioonis esitatud tulemused. Detailid, põhjendused, arvutused, uuendused meetodikas – kõik selle peab asjahuviline lugeja ise avastama. Olgu vaid märgitud, et nüüdseks edukalt kaitstud väitekirj ei ole uudne ja teedrajav ainuüksi Liivimaa mündinduses. See täpsustab ja korrigeerib ühtlasi mõningaid Poola numismaatikas valitsenud seisukohti, sest nii head allikabaasi, kui on Riias, pole säilinud mitte kusagil mujal endise Rzeczpospolita territooriumil.

Riia mündinduses toimunud arenguid vaadeldakse veelgi laiemalt, kogu Euroopat hõlmanud inflatoorsete protsesside ja nende tänapäevaste teoreetiliste tõlgenduste raames. See eeldab hea erialase kirjanduse tundmist mitte üksnes kitsalt numismaatika, vaid ka laiemalt raha- ja majandusajaloo valdkonnas. Seda väidet tõendab kujukalt 15 lehekülge hõlmav allikate ja kasutatud kirjanduse nimestik.

Ei ole olemas suuri ja väikseid uurimisobjekte, on olemas suured ja väikesed uurimused. Siinvaadeldud väitekiri kuulub suurte uurimuste hulka.

IVAR LEIMUS